HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

FARABI - THE FOUNDER OF THE EASTERN ARISTOTELIAN MOVEMENT

Zhumaeva Nilufar Akhmatovna

Senior Lecturer, Department of Archeology and History of Bukhara

The article: scientifically substantiates the fact that the formation of Al-Farabi's philosophical teachings was mainly influenced by the traditions of the ancient advanced culture of the East, the achievements of medieval natural-scientific thought, and the influence of the Greek philosophical heritage on the restoration, justification, and development of the advanced aspects of Aristotle's teachings based on the latest scientific achievements.

Key words: Body, creature, morality, value, happiness, thinker, music, virtuous team, brochure, ignorant, element, mind, spiritual power

FOROBIY – SHARQ ARISTOTELIZM OQIMINING ASASCHISI

Maqolada: Forobiyning falsafiy ta’limotining shakllanishiga, asosan Sharqning qadimgi ilg`or madaniyati an’analari, o’rta asr tabiiy – ilmiy tafakkur yutuqlari, Yunon falsafiy merosining ta`siri Aristotel ta’limotini tiklash, asoslash va ilg`or tomonlarini so’nggi ilmiy yutuqlar asosida rivojlantirilganligi ilmiy asoslab berilgan

Tayanch iboralar: Vujud, mavjudot, axloq, qadriyat, saodat, mutafakkir, muzika, fozil jamoa, risola, johil, unsur, aql, ruhiy kuch

ФАРАБИ — ОСНОВАТЕЛЬ ВОСТОЧНО-АРИСТОТЕЛЕВСКОГО ДВИЖЕНИЯ

В статье: научно обосновывается тот факт, что формирование философского учения Аль-Фараби в основном находилось под влиянием традиций древней развитой восточной культуры, достижений средневековой естественно-научной мысли и влияния греческого философского наследия на восстановление, обоснование и развитие передовых аспектов учения Аристотеля на основе новейших научных достижений.

Ключевые слова: Тело, существо, мораль, ценить, счастье, мыслитель, музыка, добродетельная команда, невежественный, элемент, разум, духовная сила

Kirish: Forobiy dunyoqarashining shakllanishiga asosan Sharqning qadimgi ilg`or madaniyati an’analari, arab xalifaligiga qarshi xalq harakatlari, o’rta asr tabiiy – ilmiy tafakkur yutuqlari, Yunonistonning falsafiy merosi ta’sir ko’rsatdi. Forobiy avvalambor Aristotel ta’limotini tiklash, asoslash va ilg`or tomonlarini so’nggi ilmiy yutuqlar asosida rivojlantirishga harakat qilib, Sharq aristotelizm oqimini vujudga keltirdi. Bu oqimning uslubi, muhim masalalari, kategoriyalarini ishlab chiqdi.

Forobiyning falsafiy ta’limoti mohiyat e’tibori bilan an’anaviy ilohiyot — kalomdan tubdan farq qilib, ilmiy g`oyalar bilan yo’rilgandir. Forobiy falsafasiga ko’ra, olam yagona mavjudotdan iborat, yagona vujud – vujudi vojib, ya’ni azaliy vujud — birinchi sabab hamda vujudi mumkin — yaratilgan, kelib chiqqan vujudlar natijalaridan iboratdir. Alloh — azaliy vujud (vujudi vojib) hamma narsaning ibtidosi, barcha vujudlar — vujudi mumkin undan asta – sekinlik bilan pog`onama – pog`ona kelib chiqadi, buning so’nggi pog`onasi moddadir. Forobiy "Masalalar mohiyati", "O’zgaruvchan narsalar

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

haqida" risolalarida modda fazoda ham, vaqtda ham cheklanmagan, intihosiz degan fikrni ilgari suradi. Shu tarzda panteizmning Sharqdagi ko'rinishi vujudiyun ta'limotini yangi g`oyalar bilan boyitdi.

Borliqning kelib chiqishi haqida Forobiy ta'limotida — mavjudot 4 unsur — tuproq, suv, havo, olovdan tashkil topadi; osmon jismlari ham shu unsurlarning birikuvidan vujudga keladi. Moddiy jismlarning o'zaro farq qilishiga sabab, ularning ibtidosi-dagi unsurlarning turlicha bo'lishidir: olov — issiqlik sababi; suv — sovuqlik, namlik; tuproq — qattiqlik sababi. Forobiy butun mavjudotni sabab va oqibat munosabatlari bilan bog`langan 6 daraja (sabab)ga bo'ladi: Alloh (as – s abab al – avval), osmon jinslari (as – sabab as – soniy), aql (al – aql al – faol), jon (an – nafs), shakl (as – surat), materiya (al – modda). Bulardan Alloh — vujudi vojib, ya'ni zaruriy mavjuddiqdir, qolganlari esa — vujudi mumkin, ya'ni imkoniy mavjud narsalardir. Bular bir – birlari bilan sababiy bog`langan.

Forobiy uchun dunyo g`uncha bo'lib, asta – sekin o'zining rangbarang tomonlarini va bitmas – tuganmas boyliklarini tobora ko'proq namoyon qilib ochila boradi. Borliqning bunday talqini tabiiyilmiy g`oyalarning yanada rivojlanishi uchun keng yo'l ochdi. Abu Ali ibn Sino va undan keyingi mutafakkirlar o'zlarining falsafiy qarashlarida shu borliq tizimi asosida ish olib bordilar.

Ilm, bilish va aql haqidagi ta'limot Forobiy asarlarida izchil va mukammal ishlangan. Ilm olish masalasiga u inson mohiyatini tushuntirib berishning tarkibiy qismi sifatida qaradi.

Forobiy fikricha, insonning bilishini, ruhiy qobiliyatlarini miya boshqaradi, yurak esa barcha a'zolarni hayot uchun zarur bo'lgan qon bilan ta'minlovchi markazdir, barcha ruhiy "quvvatlar", jumladan bilish qobiliyati muayyan a'zoga bog`liq.

Forobiy "Ilm va san'atning fazilatlari" risolasida tabiatni bilishning cheksizligini, bilim bilmasliqdan bilishga, sababiyatni bilishdan oqibatni bilishga, sifatlardan akstidenstiya (al – oraz)dan substanstiya — mohiyat (javhar)ga qarab borishini ilmning borgan sari ortib, chuqurlashib borishini ta'kidlaydi.

Insonning ibtidosida, avvalo "oziqlantiruvchi quvvat" paydo bo'lib, uning yordamida inson ovqatlanadi. Shundan so'ng "tashqi quvvat", ya'ni bevosita tashqi ta'sir natijasida sezgi organlari orqali vujudga keluvchi "quvvat"lar — 5 turlidir: teri – badan sezgisi; ta'm bilish sezgisi; hid bilish sezgisi; eshitish sezgisi; ko'rish sezgisi. Bularning hammasini Forobiy "hissiyot quvvati" ("quvvai hissiyya") deb atab, hissiy bilish qismlari sifatida qaraydi. "Ichki quvvat"ga esda olib qolish, xayol (xotira, tasavur), his – tuyg`u, nutq (fikrlash) "quvvat"lari kiradi. "Ichki quvvat"da Forobiy aqliy bilish bosqichini nazarda tutadi. Ilmni egallash shu quvvatlar orqali amalga oshiriladi.

Forobiy bilish jarayoni har ikki bosqichga bog`liqligini, aqliy bilish hissiy bilishsiz vujudga kelmasligini alohida ta'kidlaydi.

Forobiy "Aql ma'nolari haqida" risolasida aql masalasini chuqur talqin qiladi. U aql bir tomondan, ruhiy jarayon, ikkinchi tomondan, tashqi ta'sir — ta'lim-tarbiyaning natijasi ekanligini uqdiradi. Forobiy fikricha, aql faqat insongagina xos bo'lgan tug`ma quvvat — ruhiy kuch bilan bog`liq.

Forobiyning aql, umuman bilish haqidagi ta'limotida mantiq (logika) ilmi muhim o'rin tutadi. "Mantiq san'ati kishiga shunday qonunlar haqida ma'lumot beradiki, — deb yozgan edi u, — bu qonunlar vositasida aql chiniqadi, inson sog`lom fikr yuritishga o'rganadi". Forobiy mantiq ilmi bilan grammatika o'rtasidagi mushtaraklikni qayd etadi: mantiqning aqlga munosabati gramma-tikaning tilga munosabati kabidir. Grammatika odamlar nutqini tarbiyalagani kabi, mantiq ilmi ham tafakkurni haqiqiy yo'ldan olib borish uchun aqlni to'g`rilab turadi.

Forobiy logikasi musulmon Sharqidagi so'nggi mantiqqa oid fikrlarning rivojiga katta turtki berdi.

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

Forobiyning bilish, mantiq, aql haqidagi fikrlari uning inson haqidagi ta'limoti uchun xizmat qiladi, unga bo'ysundirilgandir. Aqlga ega bo'lish, bilimli, mantiqli bo'lish bilan chegaralanmay, u ma'lum axloqiy prinstiplarga, axloqiy madaniyatga egalik bilan yakunlanishi kerak.

Forobiy aqlli inson haqida gapirib bunday yozadi: "Aqlli deb shunday kiigalarga aytiladiki, ular fazilatli, o'tkir mulohazali, foydali ishlarga berilgan, zarur narsalarni kashf va ixtiro etishga zo'r iste'dodga ega, yomon ishlardan o'zini chetga olib yuradilar. Bunday kishilarni oqil deydilar. Yomon ishlarni o'ylab topish uchun zehn – idrokka ega bo'lganlarni aqlli deb bo'lmaydi, ularni ayyor, aldoqchi degan nomlar bilan atamoq lozim".

Forobiy o'rta asrlar sharoitida birinchi bo'lib jamiyatning kelib chiqishi, maqsad va vazifalari haqida izchil ta'limot yaratdi. Bu ta'limotda ijtimoiy hayotning ko'p masalalari — davlatni boshqarish, ta'lim – tarbiya, axloq, ma'rifat, diniy e'tiqod, urush va yarash, mehnat va boshqalar qamrab olingan.

Forobiy "Fozil shahar aholisining maslagi" risolasida jamiyat ("inson jamoasi")ning kelib chiqishi haqida bunday yozadi: "Har bir inson tabiatan shunday tuzilganki, u yashash va oliy darajadagi yetuklikka erishmoq uchun ko'p narsalarga muhtoj bo'ladi, u bir o'zi bunday narsalarni qo'lga kirita olmaydi, ularga ega bo'lish uchun insonlar jamoasiga ehtiyoj tug`iladi... Bunday jamoa a'zolarining faoliyati bir butun holda, ularnint har biriga yashash va yetuklikka erishuv uchun zarur bo'lgan narsalarni etkazib beradi. Shuning uchun inson shaxslari ko'paydilar va yerning aholi yashaydigan qismiga o'rnashdilar, natijada inson jamoasi vujudga keldi".

Forobiy shaharni ijtimoiy uyushishning yetuk shakli, insoniyat kamolotga erishishining zaruriy vositasi, deb hisoblaydi. Butun insonlarni o'zaro hamkorlikka, xalqlarni tinchlikka chaqiradi, dunyoda yagona inson jamoasini tuzish haqida orzu qiladi. Mutafakkir inson qadr – qimmatini kamsituvchi jamiyatga qarshi chiqadi. "Davlat arbobining hikmatlari" risolasida esa u doimiy urushlar va bosqinchilikka asoslanuvchi jamiyatni adolatsiz, johil jamiyat sifatida qoralaydi.

Forobiy o'zining fozil jamoasida odamlarni turli belgilarga qarab guruhlarga bo'ladi. Kishilarning diniy mazhabiga, millatiga, irqiga qarab emas, balki tabiiy xususiyatlariga, qobiliyatlariga, avvalo aqliy iqtidoriga hamda ilmlarni o'rganish, hayotiy tajriba to'plash jarayonida orttirgan bilim va ko'nikmalariga katta ahamiyat beradi. Itoatkorlikka da'vat etuvchi ta'limotlarni keskin qoralaydi.

Forobiy "Baxt – saodatga erishuv yo'llari haqida risola", "Baxt – saodatga erishuv haqida risola" asarlarida o'zining orzu qilgan fozil jamiyatini yana ham yorqin tasvirlaydi. "Davlatning vazifasi insonlarni baxt – saodatga olib borishdir, — deb yozadi u, — bu esa ilm va yaxshi axloq yordamida qo'lga kiritiladi". Forobiy davlatni etuk shaxs (monarxiya), etuk xislatlarga ega bo'lgan bir necha shaxslar (aristokratiya) va saylangan shaxslar (demokratiya) yordamida boshqarish shakllarini qayd etadi.

Forobiy jamiyat o'z rivojida etuklikka tomon intilishi, shuning uchun kurash olib borishi va nihoyat fozyl jamiyat, fozil shahar darajasiga ko'tarilishi haqida fikr yuritadi.

U shunday yozadi: "Fozil jamiyat va fozil shahar (yoki mamlakat) shunday bo'ladiki, shu mamlakatning aholisidan bo'lgan har bir odam kasb – hunar bilan shug`ullanadi. Odamlar chin ma'nosi bilan ozod bo'ladilar... Ular orasida turli yaxshi odatlar, zavq – lazzatlar paydo bo'ladi". Forobiy bunday fozil jamoani boshqaruvchi podshoh, rahbarlarga ham ma'lum talablar qo'yadi. U xalq haqida doimo g`amxo'rlik qilishi, boshqalar manfaatini o'z manfaatidan ustun qo'ya bilishi zarur. Bunday jamoani idora etuvchi yoki idora etuvchilar guruhi o'zlarida muhim olti xislatni ifodalashlari kerak, ya'ni adolatli, dono bo'lishi, qonunlarga rioya etishi va qonunlar yarata olishi, kelgusini oldindan ko'ra bilishi, boshqalarga g`amxo'r bo'lishi kerak.

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

Forobiyning fozil jamoa haqidagi ta’limoti, uning komil inson'haqidagi fikrlari bilan uzviy bog`lanib ketadi. Fozil jamoada komil inson xislatlari vujudga keladi. Masalan, axloqodobli etuk inson o’n ikki fazilatga ega bo’lmog`i lozim. Bu fazi –

latlar insonlarning o’zaro munosabatlari mustahkamlanib, yaxshilik tomon yo’nalishida vujudga kela boradi. Forobiyning fozil jamoa va komil inson haqidagi ta’limotlari so’ngti olim – mutafakkirlarga katta ta’sir ko’rsatdi.

Umuman olganda Forobiyning fozil jamiyati, komil insoni baxt – saodat, o’zaro yordam, dono boshliq, tenglik haqidagi fikrlari o’z davri uchun xayoliydir. Lekin insonni ma’naviy ozod etishga, uning imkoniyatlarini ochishga, gumanistik yo’nalishni asoslashga qaratilgan bu ta’limot ilg`or ijtimoiy tafakkur taraqqiyotiga buyuk hissa bo’lib qo’shildi. Umumbashariy intilishlarni ifodaladi. Uning ijtimoiy g`oyalari keyinchalik so’nggi mutafakkirlar: Abu Rayhon Beruniy, ibn Sino, ibn Rushd, Baxmanyor, Nizomiy, Sa’diy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Bedil, Iqbol, Ahmad Donish va boshqalar ijodida rivojlantirildi.

Forobiy muzika nazariyasida tovushlar vujudga kelishining tabiiy – ilmiy ta’rifini beribgina qolmay, kuylar garmoniyasining matematik prinstiplarini ochadi, turli jadvallar, geometriya qoidalari asosida ko’plab murakkab chizmalar keltiradi. U Sharq muzikasining ritmik asosini dalillar bilan sharhlab beradi. U ritmlarni tashkil etgan zarb birliklari bo’lmish naqralar, ularning birikmasidan hosil etiladigan ruknlarning turli xillari asosida yaratiladigan ritm o’lchovlari va turlarini yoritib bergan.

"Muzika haqida katta kitob"da faqat muzika nazariyasi va tarixi bayon etilmay, Sharqda ma’lum bo’lgan rubob, tanbur, nog`ora, ud, qonun, nay kabi muzika asboblari hamda ularda kuy ijro etish qoidalari tafsiloti ham berilgan. Forobiyning o’zi mohir sozanda, bastakor, manbalarda yangi muzika asbobini ixtiro etganligi, unda nihoyatda ta’sirchan kuylar yaratgani qayd etiladi. Forobiy musiqaga inson axloqini tarbiyalovchi, sihat – salomatligini mustahkamlovchi vosita deb qaragan. Uning muzika sohasida qoldirgan merosi muzika madaniyati tarixida olamshumul ahamiyatga ega.

Xulosa: Forobiy o’z davridayoq buyuk olim sifatida mashhur bo’lgan. Sharq xalqlarida u haqsta turli hikoya, rivoyatlar vujudga kelgan. O’rta asr olimlaridan ibn Xallikon, ibn al – Qiftiy, ibn Abi Usabi’a, Bayhaqiylar o’z asarlarida Forobiy ijodini o’rganib, uning g`oyalarini rivojlantirganlar. Xususan, ibn Rushd Forobiy asarlarini o’rganibgina qolmay, ularga sharhlar ham ("Sillogizmga nisbatan al –

Forobiyning fikri", "Abu Nasrning mantiqqa doir asarida ifodalangan fiqrning bayoni" Al – Forobiy, xususan uning "Organon" izohlariga turli sharhlari" va b.) yozdi. Averroizm nomi bilan mashhur bo’lgan uning falsafiy ta’limotining shakllanishi dastlab Forobiy va ibn Sino faoliyati bilan bog`liq. Averroizm ilmiy tendenstiyalarni ifodalovchi ilg`or yo’nalish sifatida keng yoyilgan va Uyg`onish davrining ko’p ilg`or mutafakkirlari dunyokarashiga ta’sir ko’rsatgan.

Taraqqiyparvar insoniyat Forobiy ijodiga hurmat bilan qarab, uning merosini chuqur o’rganadi. Ovro’po olimlaridan B. M. Shtrenshneyder, Karrade Vo, T. U. Buur, R. Xammond, R. de Erlanje, F. Deteristi, G. Farmer, N. Rishar, G. Ley, Sharq olimlaridan Nafisiy, Umar Farrux, Turker, M. Mahdi va boshqalar Forobiy merosini o’rganishga muayyan hissa qo’pshilar. Keyingi yillarda uning ijodi va ta’limotiga bag`ishlangan bir qancha tadqiqotlar, asarlar yuzaga keldi.

O’zbekiston va Qozog`istonda Forobiy nomiga qo’yilgan ko’cha, maktab va kutubxonalar mavjud.

HSR (LONDON),
HOUGHTON STREET REVIEW JOURNAL
ISSN: 2058-5519|Impact factor-15.9
http://houghtonstreetreview.com/index.php/hsr

Adabiyotlar ro`yxati

1. Sh.Mirziyoyev.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 - 2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida Farmoni «Xalq so‘zi» gazetasining 2017 yil 8 fevraldagi 28 (6722)-sonida e’lon qilingan. 2017 yil 7 fevral,PF-4947-son qarori.
2. Ш.М.Мирзиёев Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017.
3. Фидойинг бўлгаймиз сени, Ўзбекистон! Услубий қўлланма / Республика маънавият ва маърифат маркази. – Т.: “Маънавият”, 2017. – 208 б.
4. Ma’naviyat yulduzlari T.: Abdulla Kodiriy nomidagi xalk merosi nashriyoti 1999.
5 Uzbekiston-Buyuk allomalar yurtiyu. T.Ma’naviyat.2010.
6. M .Xayrullayev.Farabi. M,Nauka ,1982.
7. M. Xayrullayev , D.Shoahmedov.Madaniyat va meros . T.,1973.
8. Buyuk allomalar 1-2 jild .T, 1998-2000.
9. N.Komilov. Tafakkur karvonlari. T,1999.